

УДК 332.3

Губська Наталія Анатоліївна, Гончаров Віктор Володимирович
Сумський Національний аграрний університет
(Суми, Україна)

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ВХОДЖЕННЯ ДО ЦАРСЬКОЇ РОСІЇ

Анотація. В статті розглянуто реформування земельних відносин в період входження територій України до царської Росії, становлення управління земельними ресурсами при здійсненні Петровських реформ, ліквідації кріпосного права, Століпінських реформ в землевпорядкуванні. Відстежено проблеми та вказані причини, які не дали гієвих результатів в реформуванні управління земельними ресурсами в ті історичні часи.

Ключові слова: земельні ресурси, земельно - правові відносини, поміщицьке землеволодіння, капіталістичне землекористування, кріпосне право.

Губская Наталья Анатольевна, Гончаров Виктор Владимирович
Сумской Национальный аграрный университет
(Сумы, Украина)

УПРАВЛЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ НА ТЕРИТОРИИ УКРАИНЫ В ПЕРИОД ВХОЖДЕНИЯ К ЦАРСКОЙ РОССИИ

Аннотация. В статье рассмотрены реформирования земельных отношений в период вхождения территорий Украины в царскую Россию, становление управления земельными ресурсами при осуществлении Петровских реформ, ликвидации крепостного права, Столыпинских реформ в землеустройстве. Отслежены проблемы и указаны причины, которые не дали эффективных результатов в реформировании управления земельными ресурсами в те исторические времена.

Ключевые слова: земельные ресурсы, земельно - правовые отношения, помещицье землевладение, капиталистическое землепользования, крепостное право.

Gubskaya Natalia A., Goncharov Victor V.
Sumy National Agrarian University
(Sumy, Ukraine)

LAND MANAGEMENT ON THE TERRITORY OF UKRAINE DURING THE PERIOD OF ENTRY INTO TSARIST RUSSIA

Abstract. The article considers the reform of land relations during the entry of the territories of Ukraine into tsarist Russia, the formation of land management in the implementation of Petrine reforms, the elimination of serfdom, Stolypin's reforms in land

management. Problems and reasons that did not give effective results in reforming land management in those historical times are traced.

Key words: *land resources, land legal relations, landlord land tenure, capitalist land use, serfdom.*

Управління земельними ресурсами являє важливу складову діяльності будь-якого уряду, оскільки земля є основою будь-якого виробництва. Особливу епоху в розвитку російської теорії управління складають Петровські реформи з управління економікою [1, с. 16].

Петро I запровадив у земельно-правові відносини інститут майорату, тобто жалування земельної власності дворянам українського походження за їх вірну службу державі без права її безплатного і безпідставного відчуження. Володареві майоратних (сімейних) володінь надавалося право передавати жалувану земельну власність своїм спадкоємцям, якщо їх представники служили у військових підрозділах Російської імперії. Петровські реформи стали початком для подальшого розвитку управління ресурсами.

Управління земельними ресурсами в період керування царського уряду можна поділити на декілька етапів: поміщицьке землеволодіння (початок XVIII – середина XIX ст.); капіталістичне землекористування в період ліквідації кріпосного права та період столипінського землевпорядкування; військово-революційне реформування землекористування (1914–1921 рр.).

В період початку XVIII ст. використання землі ґрунтувалося на кріпосному праві та призвело до остаточного закріпачення сільського населення (друга половина XVIII ст.). Цей процес був спричинений становленням товарного господарства, повною приватною власністю на землю і засоби виробництва, якими також стали залежні селяни. Законодавчо процес закріпачення був оформлений указом царського уряду від 3 травня 1783 року [2, с. 65-67].

Після остаточного закріпачення відбувався процес секуляризації монастирських володінь, який позбавляв їх усіх маєтків з усіма посполитими в них, що помітно збільшив частку державної земельної власності.

Зазначені процеси зумовили до повного переходу у другій половині XVIII ст. рангових, магістратських і ратушних селян у приватну залежність. Царські укази про реформування слобідських і малоросійських козацьких полків спричинили ліквідацію традиційного для Лівобережжя України політико-адміністративного і військового устрою, перетворення вільних козаків у залежних державних селян, примушення їх відбувати військову повинність у регулярній російській армії.

Намагався реформувати сільськогосподарське землекористування прийняттям низки указів після свого приходу до влади Олександр I (1801–1825). Указ від 12 грудня 1801 р. дозволяв державним селянам, купцям, міщанам купувати землю, незаселену кріпаками. Станом на середину XIX ст. на Лівобережжі та Півдні України цим указом скористались 34,5 тис. державних селян, які мали у власності 86 тис. десятин землі.

Царювання Миколи I було відзначено спробами нівелювати антагонізми в аграрному секторі та використанні землі при збереженні кріпосного права. Прихильники лібералізму переконували царя в необхідності пом'якшення кріпосного права як єдиного можливого варіанта виходу з кризи.

З 1842 р. на території України почав діяти Звід законів Російської імперії (Звід законів), який складався з 15 томів. Том 4 «Статути про рекрутські та земські повинності» був присвячений регулюванню земельних відносин. Цей правовий акт, у порівнянні з попередніми, більш деталізовано регулював земельні відносини, передбачав більшу кількість суб'єктів земельного права та видів цільового використання земель, чітко визначав зміст прав та обов'язків землекористувачів в залежності від виду використання земель, містив норми, спрямовані на охорону земель [3, с. 41].

Після прийняття царського Маніфесту від 19 лютого 1861 р., який передбачав головні принципи селянської реформи та місцевих положень про поземельний устрій поміщицьких селян для окремих регіонів України, а відтак і України в цілому [4, с. 25]. Почався новий етап в управлінні земельними ресурсами - капіталістичне землекористування

У документах прийнятих на основі Маніфесту знаходили відбиток такі основні питання:

1. Ліквідація особистої залежності селян від землевласників і надання їм прав вільних громадян.
2. Наділення селян землею і встановлення повинностей на неї.
3. Викуп селянських наділів.

Було здійснено ліквідацію кріпосного права. Селяни ставали вільними і здобували низку особистих і майнових прав, вони отримали можливість купувати, продавати землю і нерухомість, займатись підприємницькою діяльністю, вступати до навчальних закладів, на державну службу тощо.

Даний період характеризується: позбавлення юридичної залежності селян від поміщиків та набуття ними права на невеликі земельні ділянки; втрата прав на користування громадськими земельними наділами (лісами, пасовищами); формування трьох видів селянського землеволодіння: подвірного, общинного, особистого; інтенсифікація землекористування та впровадження товарного землеробства, що зумовило до збільшення частки ріллі, технічних культур у структурі посівних площ, урожайності основних культур шляхом впровадження досягнень селекції, агротехніки, використання мінеральних добрив.

Ліквідація кріпосного права лише частково розв'язувало проблеми в землекористуванні: зростає кількість малоземельних і безземельних селян, посилюється обіг землі шляхом залучення її в оренду та купівлю-продаж, ефективність землекористування залишилась низькою, що вимагало здійснення заходів більш поглибленого реформування.

Система управління земельними ресурсами на зламі XIX-XX ст. сприяла піднесенню не тільки сільського господарства, але й промисловості. Однак та криза, яка виникла в Європі в кінці XIX ст., а невдовзі стала світовою, охопила сільське господарство і промисловість. Головною причиною виникнення кризи в економіці сільського господарства України було надвиробництво рослинницької і тваринницької продукції.

Це, своєю чергою, спричинило зниження цін на продукцію сільського господарства. Відбулося скорочення виробництва сільськогосподарської продукції, наступив розлад грошових відносин, виникло безробіття, знижувався рівень життя селян. Російсько-Японська війна 1904-1905 рр., яка посилювала невдоволення серед широких мас

населення, в тому числі селянства. Домінування общинного землекористування в царській Росії, що не стимулювало розвитку товарно-грошових відносин в аграрному секторі, змусило уряд 9 листопада 1906 р. розпочати реалізацію нової земельної програми, яка отримала назву-столипінське землевпорядкування.

Реформа була спрямована на заміну общинного землекористування, яке вирізнялося низькою продуктивністю, на одноосібні хутірські та відрубні землеволодіння та на підвищення рівня агротехніки в новостворених господарствах. Основна її мета - не порушуючи інститут общинного землеволодіння, розвинути приватну власність на землю, зробити її домінуючою.

Столипінське землевпорядкування не виправдало сподівань, оскільки не вдалось сформувавши прошарок міцних індивідуальних власників землі (хуторян і відрубників) та порушити общину. Основним недоліком проведених реформ було те, що вони були спрямовані передусім на зміну форм землеволодіння, проте не забезпечували розвиток товарно-грошових відносин кооперації, зв'язків з ринком тощо.

Реформування сільськогосподарського землекористування, запровадженого царським урядом спричинило обезземелення селян, появу значного контингенту безробітних, різкого загострення соціальних відносин на передодні Першої світової війни. А під час Першої війни помітно сповільнились темпи інтенсифікації сільськогосподарського землекористування, зменшились площі оброблювальних земель і посівів зернових, технічних культур, у зв'язку зі зменшенням кількості працездатного населення, нестачі посівного матеріалу, масові міграції. Царський уряд не був спроможний реформувати земельні відносини, інтенсифікувати сільськогосподарське землекористування, що спричинили до перевороту 1917 року.

У зв'язку з цим відбулася самоорганізація українського селянства у волостях, повітах, губерніях, де утворювали ради селянських депутатів, кооперативні осередки, селянські спілки, які були найчисленнішими. Вони прийняли ряд резолюцій, в яких йшлося про необхідність скасування приватної власності на землю, перехід усієї землі без викупу до Українського земельного фонду, який з врахуванням споживчих і трудових норм мав передавати землю у користування лише тим, хто її обробляє.

Пізніше управління перейняла Українську Центральну Раду, проте її лідери з самого початку виявилися непослідовними у питанні проведення земельних реформ.

Центральна Рада універсалами та іншими актами спочатку зруйнувала весь чинний правовий порядок регулювання земельних відносин, що дістався у спадщину від Російської імперії, водночас і економічну, політичну і соціальну складові буття селянства, а потім залучила соціальну верству, найменш здатну будувати державу, а соціальні структури, які мали реальні можливості брати участь у розбудові європейських державно-правових інститутів регулювання земельних відносин, були ігноровані.

Отже, можна зробити висновок, що даний процес земельної реформи опирався на міцну законодавчу платформу, тобто здатну забезпечити поступ земельних перетворень в Україні. Однак царський уряд не зміг створити досконалу політику управління земельними ресурсами. А саме наслідок такого питання є власність на землю, залишилися на конституційному рівні невирішеними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Третяк А. М., Дорош О. С. Управління земельними ресурсами: навч. посіб. / за ред. А. М. Третяк. Вінниця: Нова книга, 2006. 360 с.
2. Паньків З. П. Еволюція землекористування в Україні: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 188 с.
3. Потапенко С.А. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад у сфері регулювання земельних відносин: дис. ... д-ра. філ. наук Київ: 081 / Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 247 с.
4. Управління земельними ресурсами: конспект лекцій (для магістрів спеціальності 193 – Геодезія та землеустрій) / І. С. Глушенкова, Т. В. Анопрієнко, І. В. Кошкалда, О. М. Трегуб; Харків. нац. ун-т. міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 85 с.